

„Betonba álmodni a holnapot”

Hartmann Gergely

Egy vidéki
tervezővállalat
anatómiája:
Győrterv 1948–1995

Doktori értekezés

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
Doktori Iskola
Művészettudomány PhD
Budapest, 2024

Témavezető:
Ferkai András DSc
professor emeritus, az MTA levelező tagja

Tézisek

1.

Értekezésem az első olyan átfogó jellegű munka, amely egy vidéki szocialista állami tervezővállalat történetére fókuszál. E keretek között nem törekedhettem a teljes körű bemutatásra, munkám célja bizonyos alapvetések megadásával a kutatás megindítása.

Az 1945–1990 közötti építészeti tervezés, azon belül is a hazai tervezővállalatok történetének kutatása máig erősen hiányos, holott ekkoriban ezek jelentették a szakmagyakorlás szinte kizárólagos keretét. Az eddigi két hiánypótló hazai kutatás a fővárosi nagy irodákra fókuszált (Ferkai 2015b; Haba 2019). Az intézményesített tervezés kutatása ugyanakkor még nemzetközi szinten is csak néhány éve kezdődött el átfogóbb módon, így munkám a legaktuálisabb folyamatokba kapcsolódik be.

A Győriterv sajátosságok karaktere számos szempontból a „vidéki” volta mentén ragadható meg. Ilyen például a regionális lehatároltság, amely ugyanakkor inkább előnyt, mint hátrányt jelentett, hiszen a vállalat az Észak-Dunántúl területén szinte monopolhelyzetben volt. A Győriterv nem csak tervezői feladatokat látott el, de egyfajta helyi építésügyi centrumként is működött. Feladata volt például a terület kisebb, megyei tervezőirodáinak megszervezése az ötvenes években.

Regionális szerepe mellett számos országos kiterjedésű építési program tervei készültek el az irodában. A legfontosabbak ezek közül a kenyérgyárak, a gépipari csarnokok, az autószerelvek vagy éppen a sátor (membrán-) szerkezetű mezőgazdasági és közfunkciójú épületek voltak. Az ilyen kiterjedésű feladatok mennyiségét és jelentőségét tekintve a Győriterv kiemelkedik a többi hasonló szerepű tervezőintézet közül. Ezek jellemzően ipari jellegű megbízások, amelyek a régió viszonylagos ipari fejlettségéből, valamint a helyi vállalatokkal való szoros kapcsolatból adódtak. Különösen a Rába MVG nem csak

megbízóként, de mint egyedi kivitelezői háttér és mint Győr város „mecénása”, valamint ekként számos középület támogatója is meghatározó volt a Győriterv életében.

A fővárosi vállalatokhoz képest a Győriterv mint vidéki iroda évtizedeken keresztül munkaerőhiánnyal küzdött. Ugyanakkor a „mérnökhány” tette lehetővé végső soron azt a személyi folytonosságot, amely meghatározó volt mind a vállalat történetének hajnalán, mind végóráiban: az alapítók a két világháború közti időszak legelismertebb helyi szakemberei voltak, míg a rendszer-váltás körül a Győritervből kerültek ki a fontossá vált építészirodák és a helyi építészkutatás vezetői.

2.

A szocializmus időszakában tervezőként szinte kizárólag egy állami tervezőintézet alkalmazottjaként lehetett dolgozni. Az alapvetően hierarchikus és az idők során egy inkább bürokratizálódó rendszerben az egyéni alkotói utakat különböző megküzdési stratégiák alakították. A Győriterv rendszerében ezzel együtt kifejezetten helye volt akár a különutas, egyéni kezdeményezéseknek is, de csak addig, amíg azok a vállalatvezetés célkitűzéseit erősítették.

Dolgozatomban a vállalati struktúra és a személyes életutak alakulását kölcsönhatásukban vizsgálom, így az egyén és az intézmény viszonyának számos aspektusa tárul fel. A magántervezői praxishoz képest az alkalmazotti lét biztosított egyfajta védettséget, de számos korláttal is járt. A választott építészek életútjaiban különböző stratégiák jelennek meg egyfelől a tervezői ambíciók kibontakoztatására, másfelől a betagozódás, a kereteken belüli alkotás lehetőségeinek kihasználására, de gyakori az e magatartások közötti egyensúlyozás is. A megalkuvás mellett jelen volt a korlátokat feszegető „ön-fejűség” is, amely azonban végső soron szintűgy a fennálló rendszert erősítette.

A vállalatvezetés szinte végig kifejezetten épített a megbízók és a tervezők személyes kapcsolatára, sőt az egyéni kezdeményezések során szerzett munkákat is befogadta. Ez utóbbiak kiindulópontja lehetett egyéni ambícióból készített tervpályázat, személyes elköteleződésből, kapcsolati rendszerből, lobbitevékenységgel, vagy éppen „lokálpatrióta” lelkesedésből elnyert vagy kitalált feladat. Ez a fajta nyitottság a hetvenes évek során a bürokratizálódással csökkent, majd szinte teljesen eltűnt, és amennyiben a kezdeményezések nem a vezetés által megszabott irányvonalat erősítették, vagy akár az intézményi struktúra reformját célozták, zátonyra futottak. A gyökeres változtatás, a valódi „lázas” a vállalatban belül nem volt lehetséges, valós alternatívát csak a kilépés jelentett.

3.

A különböző nemzedékek egymás mellett való működésének kérdése meghatározó a Gyóriterv történetében. A viszony dinamikája idővel változott: a kezdeti békés „egymás mellett élés”-t a hetvenes évekre a kiéleződő ellentét váltotta. A fiatalok elégedetlensége és reformelképzeléseik sorozatos kudarcra közvetlenül vezetett a vállalat széteséséhez.

Lakatos Kálmán és Winkler Oszkár személyében a két világháború között sikeressé vált, helyben meghatározó, de országosan is elismert építészek vették kezükbe a Gyóriterv szakmai vezetését, és rakták le annak hivatásbéli és emberi alapjait. Az irodai struktúra eleinte nem műtermekbe szerveződött, és bár az idősebbek a fiatalok számára példaképül szolgáltak, nem alakultak ki kimondottan mester-tanítványi kapcsolatok, vagy egy mentor által vezetett zártabb csoportok. Mivel azonban rengeteg izgalmas munka volt, a feladatok még a legifjabbaknak is módot adtak egyéni hangjuk megtalálására. Ez a fiatal nemzedék került vezető szerepbe a „nagy öregek” 1956-os távozása után, és meg is maradtak pozíciójukban szinte a vállalat széthullásáig.

A hatvanas évek második felétől érkező középgeneráció, majd utána a még ifjabbak viszont nem kaptak már valódi teret. Az egyre hangsúlyosabbá váló típustervezési feladatok mellett a kevés egyedi megbízás is az idősebbeknek jutott. Jól példázza a rendszer megcsontosodását az ifjúsági műterem létrehozására tett kísérlet kudarcra 1971-ben. Miután a belső reformok sorra elbuktak, és a nyolcvanas években lehetőség nyílt a magánvállalkozások indítására, éppen a legtehetségesebb, leginnovatívabb tervezők önállósultak. Ez egyfajta kontraszelekcióhoz vezetett, és jelentősen hozzájárult a vállalat szétesésének folyamatához.

A fővárosból érkező és a vállalatnál 1963-1982 között dolgozó Lőrincz József pozíciója és nagyvolumenű feladatai okán lehetett volna mester-egyéniség, e szerep betöltésére azonban alkata és munkamódszere miatt képtelen volt. Ifjú kollégáinak inkább főnöke, semmint mentora volt: szép feladatokon dolgozhattak vele, de erőskezű vezetése alatt egyéni hangjuk kibontakoztatására nem nyílt lehetőségük.

4.

Értekezésemben a főművek mellett kiemelt hangsúlyt kap a „mindennapok” feladatainak és a tömeges megbízásoknak a vizsgálata. A hétköznapi munkák ugyan önmagukban nem különösebben érdekes alkotások, ám számosságuk és „átlagos” voltuk miatt sok szempontból jobban jellemzik a korszakot, mint a kiemelt projektek. Ezen munkákon mutatkozik meg leginkább a Gyóriterv egyre ellentmondásosabb összefonódása a helyi iparral és kivitelezői háttérrel.

A Gyóriterv munkáinak csupán töredéke volt kiemelt, egyedi megbízás. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a „főművek” még a kiemelt alkotók életművében is inkább ritka kivételnek számítottak, sőt egy-egy építész éppen bizonyos típustervezési feladatokban találhatta meg saját útját, alkotói identitását. Lakatos Kálmán és Cserhalmy József már az ötvenes évek legelején dolgozott az országszerte épülő kenyérgyárak típustervein, Lang János Győrváz szerkezetű oktatási együtteseket, Horváth Andor AFIT-szervizeket tervezett megelégedéssel évtizedeken át, Majoros Gábor neve pedig egyenesen összeforrt a sátorszerkezetű építmények tervezésével. Még olyan kiemelt tervező, mint Lőrincz József számára is a Rába MVG acélcsarnokainak és gyártelepeinek feladata jelentette szakmai munkájának „létalapját”, amelyek farvizén aztán számos egyedi megbízáshoz jutott. Ezen típusfeladatok megoldása nem annyira építőművészeti, mint inkább konstruktóri és egyfajta koordinátori kihívást jelentett.

Az építészeti és mérnöki koprodukciók egyúttal helyben található gyártó-kivitelezői háttérrel is feltételeztek, pontosabban ezen ipari háttér alapján jöhettek létre. A gépipari csarnokok a Rába MVG-vel, a sátorszerkezetek a Graboplasttal, míg a Győrváz szerkezetű, valamint az egyéb házgyári termékeket használó épületek a GYÁÉV-vel való szoros együttműködésben, egyfajta korabeli „kutatás-fejlesztési” projektekben alakultak ki. A hetvenes évektől hosszú időn át a Gyóriterv feladatainak 70-90%-át ezek a megbízások tették ki.

Mindez egyúttal arra is rámutat, hogy a Gyóritervben az építészek mellett milyen fontos szerepet töltöttek be a szakági mérnökök: a vállalatra kifejezetten jellemző volt egyfajta mérnöki interdiszciplinaritás. A „mérnöki szemlélet” fokozatosan nyert teret az építészet kárára, míg végül meghatározóvá vált, nem csak a feladatokon belül, hanem a vállalatvezetésben is. Mindez nem hozta meg a kívánt eredményt – a pénzügyi stabilitást – viszont az építészeti tervezési ágazat teljes leépüléséhez vezetett.

5.

A meg nem valósult tervek vizsgálata során feltáruló „alternatív világ” megmutatja, hogy az ötvenes évektől kezdve a helyi építészeti víziók elsősorban nem ideológiai okokból különböztek a nyugatitól, hanem a modernizáció államszocialista útja és az ebből következő gazdasági, pénzügyi és technikai korlátok okán.

Kutatásomban külön hangsúlyt fektettem a meg nem valósult épületek terveinek, vagy egy-egy megépült alkotás tervváltozatainak bemutatására. A tervezéstörténetek feltárása során kirajzolódtak azok a korlátok, kompromisszumok, amelyekkel az egyes időszakokban az építészeknek meg kellett küzdeniük, és amelyek közvetlenül alakították egy-egy épület formáját, volumenét, szerkezetét. A Győri Nemzeti Színház létrejöttéig vezető út példázza leginkább ezt a folyamatot.

További meg nem valósult alkotások történetei, de különösen a magasházak terveiről szóló fejezet arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a papíron maradt elképzelések frissességükben, valamint formai, szerkezeti vagy éppen városépítészeti jellegzetességeikkel közelebb állnak a nyugat-európai „mainstream” építészetéhez, mint megvalósult társaik.

6.

A tárgyalt korszak építészeti eredményeinek mai széles körű elutasíttottsága sajnálatos tény. Az ekkori alkotások könnyebb megértését, a pozitív eredmények felmutatását szolgálja az elmúlt másfél évtizedben végzett tudományos és ismeretterjesztő tevékenységem.

Az ebből a korszakból származó épületek elutasíttottsága egyszerre fakad a sokszor valóban nehéz befogadhatóságából, ugyanakkor a megérteni akarás hiányából is, amit kétségtelenül erősít az akkori építészet ideológiai szempontú negligálása. Ezen a helyzeten próbáltam változtatni a korszak körülményeinek és eredményeinek felmutatásával, a megértést segítő elemzésekkel. E célt szolgálta az elmúlt másfél évtizedben végzett publikációs tevékenységem: a széles körben közkedvelt Modern Győr blogtól az ismeretterjesztő cikkeken, városi sétákon át a számos általam rendezett kiállításig, tudományos publikációkig és előadásokig.